

NIKLAJ Patrícia Dominika

PhD-hallgató

PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.01.11

**A szórvány magyar tanköteles gyermekek családon kívüli elhelyezése
Baranyában az 1941–1942-es tanévben**

The Placing of Hungarian Compulsory School Children outside the Family in County Baranya in the 1941–1942 School Year

The framework for the placing of Hungarian compulsory school children outside the family was based on the 25.360/1941. Religion and Public Education Ministerial decree, which constituted new provisions from the 1941/1942 school year for the education of native Hungarian children living in non-Hungarian environment. The reason for issuing the decree was the growing demand of the nationalities for education in their native language, which the Hungarian state – after the failure of the unified education system introduced in 1935 – made available to them in 1941. This measure was supported by nationalities as well, but at the same time we must not forget that the Horthy-era represented a strong national policy, and the patriotic, national education began in elementary school. Thus, the education of Hungarian children could not be neglected while striving to fulfil the needs of nationalities. According to paragraph 1 of the 25.360/1941. Religion and Public Education Ministerial decree on the education of Hungarian children: ‘A native Hungarian compulsory school child living in Hungary, who stays in a not native Hungarian environment must be educated in a Hungarian school or class, by a traveling teacher, in a Hungarian boarding school, or in another native Hungarian environment.’ The placing of children outside the family was only necessary if there was no school with Hungarian educational language in the municipality, because in that case ‘a native Hungarian child living in the municipality (city) can only be sent by his or her tutelary to such a school, until reaching the age of compulsory schooling.’ In accordance with the decree, from the summer of 1941 the Education Inspectorate collected data on the native Hungarian compulsory school children who lived in a non-Hungarian environment to provide them enrolment elsewhere. The first version of the options listed in the decree (Hungarian school or class in municipality) is not the subject of the study, since in that case, the child remains in the family. The second version – a traveling teacher – would not cause change either, but I did not find any example of this in the archives anyway. What may be more interesting in the terms of Family law is the placing in a boarding school or with a family of a relative or acquaintance in native Hungarian environment - this is indicated by the phrase in an otherwise ‘native Hungarian environment’. I give examples of these cases – boarding school and placement in Hungarian families – from practice based on archival records.

Keywords: *native language education, boarding school, placing outside the family, education of Hungarian compulsory school children as minority*

1. A szórvány magyar tanköteles gyermekek iskoláztatásának jogszabályi háttere

A szerző doktori kutatása elsősorban a közoktatásügy jogtörténeti fejlődéséhez kapcsolódik, ám ezen belül a tanköteles gyermekek vonatkozásában időről időre előkerülnek a levéltárban olyan érdekes források, amelyeket érdemes más szemszögből – jelen esetben családjog-történeti oldalról – is megvizsgálni. A tanulmány levéltári eseteket dolgoz fel, célja ennek megfelelően rövid betekintést nyújtani az 1941–1942-es tanév munkálatainak gyakorlatára a nem magyar környezetben élő gyermekek családon kívüli elhelyezése tekintetében. A témaválasztás indoka mellett magyarázatot igényel a címben szereplő „szórvány magyar tanköteleseknek” a köre. A szórvány jelzőt használták a korabeli iratokban, amely arra utalt, hogy az érintett magyar gyermekek olyan községben laktak, ahol a lakosság többsége nem magyar volt, hanem például német, horvát, szerb, mivel Baranyában elsősorban ezek a nemzetiségek voltak számottevőek, sok községben ők voltak többségben a magyarokhoz képest.

A szórvány magyar tanköteles gyermekek családon kívüli elhelyezésének keretét a 25.360/1941. sz. Vallás és Közoktatásügyi Miniszteri rendelet adta, amely az 1941-1942-es tanévtől kezdődően írta elő a nem magyar környezetben élő magyar anyanyelvű gyermekek oktatására vonatkozó új rendelkezéseket. A rendelet kiadásának indoka a nemzetiségek anyanyelvi oktatás iránti egyre növekvő igénye volt, amelyet a magyar állam végül az 1935-ben bevezetett egységes oktatási rendszer sikertelenségét követően 1941-ben tett lehetővé számukra. Ez az intézkedés a nemzetiségek részéről támogatásra is talált, ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a Horthy-korszak erőteljes nemzeti politikát képviselt, amelyben a hazafias, nemzeti nevelés már az iskolában elkezdődött.¹ Az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról szóló 1940. évi XX. tc. 1. § (1) bekezdésben is ez tükröződött vissza: „A népiskola feladata, hogy a gyermeket vallásos és erkölcsös állampolgárrá nevelje, illetőleg a nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános és gyakorlati irányú alpműveltséghez juttassa és ezáltal az életben való helytállásra és további tanulmányokra is képessé tegye. Ezért minden gyermek gondviselőjének (atyjának, gyámjának, gazdájának) gondoskodnia kell arról, hogy a gondviselése alatt álló gyermek népiskolai oktatásban és nevelésben részesüljön.”²

Ennek megfelelően kialakult a rendszer kettőssége, hiszen nem lehetett elhanyagolni a magyar gyermekeket sem amellett, hogy törekedtek a nemzetiségek igényeinek kielégítésére.³ Utóbbiakról, azaz a nem magyar anyanyelvű gyermekek népiskolai oktatásáról a 25.370. sz. Vallás és Közoktatásügyi Miniszteri rendelet szólt, a tanulmány témája szempontjából viszont az ezt közvetlenül megelőző 25.360/1941. sz. Vallás és Közoktatásügyi Miniszteri rendelet releváns, amely a magyar anyanyelvű gyermekek iskoláztatásáról rendelkezett. Ez utóbbi rendelet 1. §-a értelmében a „Magyarország területén lakó olyan magyar anyanyelvű iskolaköteles gyermeket, aki nem magyar anyanyelvű környezetben él, magyar iskolai tagozatban, vándortanító útján, magyar internátusban, vagy egyébként

¹ A szerző további tanulmányai az egységes illetve a teljes anyanyelvi oktatási rendszer bevezetésének gyakorlatáról illetve a Horthy-korszak nemzeti neveléséről és oktatáspolitikájáról: NIKLAI, A kisebbségi iskolaügy Balázs Ferenc tevékenysége alapján 81–107.; NIKLAI, Magyar kultúrpolitika. Közoktatásügyi igazgatás Baranyában 86–99.; NIKLAI, Die Volksunterrichtspolitik von Bálint Hóman und die Schulgründungen im Komitat Baranya 249–259.

² 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról.

³ A nemzetiségek oktatásának gyakorlatáról lásd például: FÜZES, A nemzetiségi oktatás szervezési problémái a baranyai népiskolákban; SZITA, A magyarországi német iskolaügyének alakulása a Délkelet-Dunántúlon.

*magyar anyanyelvű környezetben elhelyezve kell iskoláztatni.*⁴ A már idézett 1940. évi XX. tc. 1. § (2) bekezdése alapján ugyan „A gondviselőnek jogában van a gyermeket akár lakóhelyén, akár más községben lévő és bármilyen jellegű nyilvános népiskolába beíratni és járattatni.”⁵, hozzátehetjük, hogy a gyermekek családon kívüli elhelyezése értelemszerűen csak akkor volt szükséges, ha nem működött a községben magyar tanítási nyelvű iskola, mert abban az esetben a 25.360/1941. sz. Vallás és Közoktatásügyi Miniszteri rendelet 2. § szerint „a községben (városban) lakó magyar anyanyelvű gyermeket iskolaköteles korának betöltéséig gondviselője csak ilyen iskolába járathatja.”⁶

2. A szórvány magyar tanköteles gyermekek elhelyezésének gyakorlata

A 25.360/1941. sz. Vallás és Közoktatásügyi Miniszteri rendeletnek megfelelően Baranya vármegye és Pécs város tanfelügyelősége 1941 nyarától kezdődően adatokat gyűjtött a magyar anyanyelvű, nem magyar környezetben élő, azaz szórvány magyar tankötelesekről, hogy számukra a máshol történő beiskolázást biztosítsák. Erre irányuló szervező munkálatok sokaságával találkozhatunk a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában Baranya vármegye és Pécs város tanfelügyelőségének iratai között az 1941-es évre vonatkozóan.

A rendelet 1. §-ában felsorolt lehetőségek között az első a magyar iskolai tagozat, amely nem tárgya a vizsgálatnak, hiszen ekkor a családban marad a gyermek. A második eset – vándortanító – szintén nem járna változással. Családjogi vonatkozásban érdekesebbek lehetnek a további megoldások, így az internátusi, továbbá a rokonnál, ismerősnél való elhelyezés – utóbbira utal az „*egyébként magyar anyanyelvű környezetben elhelyezve*” fordulat. A tanulmányban ezekre az esetekre láthatunk példákat a gyakorlatból a levéltári iratok alapján.

2. 1. Családi elhelyezés

Az iskolai hatóságok – általában az iskolaszékek – összeírásokat készítettek a magyar anyanyelvű tankötelesekről, akik olyan községben laktak, ahol nem működött magyar tagozat.⁷ Az összeírás a vizsgált tanévben az 1927. szeptember és 1935. június 30. között született gyermekeket érintette, ez a korosztály volt ekkor tanköteles korban, az ő részükre volt szükséges az oktatás családon kívüli elhelyezéssel történő megvalósítása. Az elhelyezés történhetett családnál, ismerős személyeknél vagy internátusban, amellyről a következő fejezetben lesz szó.

⁴ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 25.360. számú rendelete a magyar anyanyelvű gyermekek iskoláztatásáról.

⁵ 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról.

⁶ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 25.360. számú rendelete, a magyar anyanyelvű gyermekek iskoláztatásáról.

⁷ Lásd például: MNL BAML XIV. 70. 1527-2/1941, 2245/1941, 1527-5/1941, 1527-7/1941, 1527-8/1941, 1527-4/1941, 1527-11-12-9/1941, 1527-13/1941, 1527-14/1941, 1527-18/1941, 1527-19/1941, 1527-21/1941, 1527-23/1941, 1527-24/1941, 1527-27/1941, 1527-30/1941, 1527-33/1941, 1527-34/1941, 1527-36/1941, 1527-37/1941, 1527-38/1941, 1527-39/1941, 1527-41/1941, 1527-49/1941, 1527-52/1941, 1527-56/1941, 1527-57/1941, 1527-58/1941, 1527-59/1941, 1527-60/1941, 1527-61/1941, 1527-65/1941, 1527-68/1941, 1527-78/1941, 1527-79/1941, 1527-80/1941, 1527-81/1941, 1527-82/1941, 1527-106/1941.

A családi elhelyezés menetében az iskolai hatóság 1941 nyarán felhívta a szülők figyelmét a jogszabályi változásra, miszerint gyermekük oktatásáról magyar anyanyelvű környezetben kötelesek gondoskodni. Amennyiben ez lakóhelyükön nem valósulhatott meg, mert nem volt magyar nyelvű tagozat a helyi iskolában, a szülők kötelessége volt megfelelő személyt találni, akire gyermeküket rábízják. Az ellátásadó személyének meghatározását követően számtalan nyilatkozat benyújtása volt szükséges mind az ő, mind a szülők részéről az iskolaszéken keresztül a tanfelügyelőségnek, amely azután felterjesztette az iratokat a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumba.

A szülő illetve gondviselő nyilatkozatot tett, amelyben kifejezte, hogy iskolaköteles gyermekét magyar nyelvű iskoláztatás és nevelés biztosítása céljából magyar környezetű, magyar családnál kívánja elhelyezni, majd megjelölte az ellátásadó személyt. Legtöbbször szükséges volt megadni a foglalkozását, családi illetve lakhatási körülményeit is. Ezzel együtt a gondviselő kérhette az ellátásadó részére a vallás és közoktatásügyi miniszter által kilátásba helyezett 35 pengő havi megtérítési díjat.⁸ Ha több gyermek lett elhelyezve valakinél, akkor azok után fejenként 35 pengő járt. Fontos támogatás volt az állam részéről, hogy azok, akiknél a gyermeket elhelyezték, kaptak az ellátás biztosításának támogatására 35 pengőt. Az ellátási díj havi összege 1942. március hónaptól a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezése folytán 40 pengőre emelkedett⁹, majd 1944. január 1-től 70 P/hó volt az összege.¹⁰ Ezt a szülők lehetőségeikhez mérten olykor kiegészítették néhány pengővel – átlagosan 15-20 pengő körüli összeggel, de ritkán akár 80 pengővel is, bár ez utóbbi esetében kifejezetten hozzá is tették az iratokhoz, hogy az elhelyezendő gyermek apja vagyonos ember –, illetve természetbeni szolgáltatással (amelynek mértékét szintén pengőben határozták meg), ezekről említést tettek a nyilatkozatokban vagy későbbi levelezésekben; előfordult olyan is, ahol azt emelték ki, hogy mivel közeli rokonokhoz lett elhelyezve a gyermek, nem meghatározott összeggel egészítik ki az állami támogatást, hanem szükség szerint kölcsönösen támogatják egymást.¹¹

Ezzel együtt az ellátásadó nyilatkozott arról, hogy a rábízott tanköteles részére teljes ellátást ad, megfelelő egészséges lakást, világítást, fűtést, mosást, elégséges étkezést biztosít, a gondviselésére bízott gyermekek testi és lelki nevelődését előmozdítja, valamint egy másik dokumentumban nyilatkozott annak érdekében, hogy a számára járó díjat megkapja.¹² Mindehhez szükség volt még az iskolaigazgató vagy a tanító által kiállított igazolványra arról, hogy a gyermek az iskolába beiratkozott, illetve mikor iratkozott be¹³; a beiratkozás időpontjának az ellátásadó szempontjából volt jelentősége, ettől is függhetett például a részére kiutalható díj folyósításának kezdő napja. Néhány esetben megtörtént az is – a beiratkozás napjának megjelölése mellett – hogy

⁸ MNL BAML XIV. 70. 1527-12-13/1941, 1527-14/1941, 1527-III-17/1941, 1527-III-18/1941, 1527-34/1941, 1527-39/1941, 1527-III-25/1941, 1527-III-21/1941, 1527-14-26/1941, 1527-27-24/1941, 1527-32/1941, 1527-33/1941, 1527-27-87/1941, 1527-22/1941, 1527-23/1941, 1527-III-41/1941, 1527-III-42-1941, 1527-III-43/1941, 1527-III-44/1941, 1527-III-45/1941, 1527-III-46/1941, 1527-III-47/1941.

⁹ MNL BAML XIV. 70. 44-III-21-29-39/1942, 110-1/1942.

¹⁰ MNL BAML XIV. 70. 80.125/1944.

¹¹ Lásd például: MNL BAML XIV. 70. 464/1942, 1527-III-38/1941, 438/1943, 3979/1943.

¹² MNL BAML XIV. 70. 1527-12-13/1941, 1527-14/1941, 1527-III-17/1941, 1527-III-18/1941, 1527-34/1941, 1527-39/1941, 1527-III-25/1941, 1527-III-21/1941.

¹³ MNL BAML XIV. 70. 1527-12-13/1941, 1527-14/1941, 1527-III-17/1941, 1527-III-18/1941, 1527-34/1941, 1527-39/1941, 1527-III-25/1941, 1527-III-21/1941.

a gyermek beiratkozott a magyar tagozatba, magyar környezetben kapott oktatást, ugyanakkor a kijelölt ellátásadó elutasítja az ellátási díj felvételét, jelezve, hogy végül nem lett elhelyezve nála a gyermek, mert például át tud járni valamilyen módon naponta az iskolába.¹⁴

A nyilatkozatok körében szükséges volt még az, hogy az ellátásadó személyéről nyilatkozzon a helyi iskolai hatóság részéről valaki, például a helyi plébános, körzeti iskolafelügyelő, távolabb eső elhelyezés esetén jellemzően az ottani tanfelügyelő; ennek a nyilatkozatnak a szövege a következő volt: „*Szives felkérésre értesítem, hogy ... nevű magyar anyanyelvű tanköteles ... nevű ellátásadója erkölcsi-, nemzeti- és magyarsági magatartás tekintetében kifogástalan személy/kifogásolható, mert... Az ellátásadó lakása nevezett iskolaköteles testi fejlődése szempontjából megfelelő/nem megfelelő, mert... Ugyiszintén nevezett gyermek rendes világítást, fűtést, mosást és elégséges étkezést kap/nem kap, mert... Tisztelettel véleményezem, hogy nevezett tanulók testi és lelki nevelődése mostani ellátásadójánál biztosítva van/nincs biztosítva, mert... Ezen kívül közlöm, hogy...*”. Az ellátásadót ezek alapján vizsgálták elsősorban a korszak oktatáspolitikájának megfelelő nemzeti vonatkozásban, ezen felül ki kellett térni lakhatási körülményeire, a gyerekek testi-lelki fejlődésével kapcsolatos szempontokra, valamint a formanyomtatvány végén lehetett egyéb megjegyzéseket tenni¹⁵, itt általában az ellátásadót méltatták valamilyen formában, egy esetben ezt fűzi hozzá például: „*Ezenkívül jelentem, hogy a tankötelest meglátogattam, aki megfázás folytán ágyban feküdt. Ellátásadója kellemesen fűtött, meleg szobában, tiszta ágyneműbe fektetve, gondosan ápolta. A tanköteles igen jól érzi magát ebben a tisztességes környezetben*”¹⁶, máskor pedig azt, hogy az ellátásadó „*a tanulóknak nagyapja, így a szülei ház után a legjobb és legbiztonságosabb helyen vannak.*”¹⁷

Olykor előfordult, hogy hiába állították ki a nyilatkozatot a fenti tartalommal, később kiderült, hogy adott ellátásadó személy mégsem felel meg bizonyos kritériumoknak. Egy harci ellátásadóról a gyermek elhelyezésekor a plébános úgy nyilatkozott, hogy erkölcsi, nemzeti, magyarsági és egyéb szempontból kifogástalan, „*minden tekintetben feddhetetlen életű ember és így állami alkalmazásban is van*”.¹⁸ Az elhelyezésről szóló nyilatkozatban a gondviselők leírták az ellátásadó körülményeit is: „*útör, gyermeke 15 éves leány, lakás 2 szoba konyha, egészséges*”, amelyek szintén arra utalnak, hogy a gyermek ellátását megfelelően képes biztosítani. A körjegyző írt a tanfelügyelőnek, hogy „*a kislány apja Erdélyben van munkán s így nem hallgatható meg, de a német anyanyelvű anya nyilatkozott úgy, hogy magyar nyelven való oktatást kívánják*”.¹⁹ Ezt követően azonban 1942. február 12-én a tolnai tanfelügyelő arról számolt be Magyar Dezső baranyai tanfelügyelőnek, hogy „*Pintér Erzsébet Harcon lévő magyar szőrvány iskolakötelest régi szállásadójától és gondozójától Szakál Józseftől ehették, illetve atyja elhelyezte, mert valláserkölcsi nevelést nem látták teljesen biztosítottnak a család tagjainak magatartása és beszéde miatt. Jelenleg az ottani kántortanítónál, Páli Györgynél kapott elhelyezést a szokásos állami 35 P és a szülőkétől biztosított 15 P havi ellátási díj fejében.*”²⁰

¹⁴ Lásd például MNL BAML XIV. 70. 1527-III-18/1941.

¹⁵ MNL BAML XIV. 70. 1527-242/1941, 1527-14/1941, 1527-12-13/1941, 1527-III-17/1941, 1527-III-18/1941, 1527-34/1941, 1527-39/1941, 1527-III-21/1941.

¹⁶ MNL BAML XIV. 70. 1527-III-17/1941.

¹⁷ MNL BAML XIV. 70. 1527-32-33/1941.

¹⁸ MNL BAML XIV. 70. 1527-III-25/1941, 464/1942.

¹⁹ MNL BAML XIV. 70. 1527-104/1941.

²⁰ MNL BAML XIV. 70. 1527-III-25/1941, 464/1942.

A családi elhelyezéssel kapcsolatban egy problémás esetet jelentett, ha az elhelyezés megtörtént, azonban tanév közben változás állt be a körülményekben. Előfordulhatott, hogy az elhelyezés helyén szűnt meg a magyar tanítás, vagy épp ellenkezőleg, a gondviselő lakhelyén indult magyar tagozat, így az elhelyezés szükségtelessé vált, haza lehetett hívni a gyermeket. Ez utóbbira példa az erdősmecskai kislány esete, akit szülei Somogy vármegyébe küldtek el egy rokonhoz, időközben azonban új tanítónő érkezett Erdősmecskére és megkezdődött a magyar nyelvű tanítás; értesítették a szülőket, hogy gondoskodjanak gyermekük hazaszállításáról, mivel családon kívüli elhelyezése ezzel tárgyalanná vált. A baranyai tanfelügyelő felkérte ennek megfelelően a somogyi tanfelügyelőt, hogy a kislány ellátásadójának az addig járó díjat fizesse ki és tájékoztassa az ellátás megszűnésének időpontjáról. A kislányt végül nem tudták rögtön hazavinni, mert – ekkor éppen január volt – az apja elmondta, hogy az iskola Erdősmecskén 3 és fél km-re van a lakásuktól, így hóban, hidegben nem küldheti a gyereket ilyen távolságról az iskolába. Ezt követően a tanfelügyelő rögtön intézkedett is, értesítette a somogyi tanfelügyelőt, hogy a kislány mégis maradhasson annál a rokonnál, akinél eredetileg elhelyezték a tanévre.²¹ Hasonló ehhez az esethez a Szeged-Röszkén a helyi plébánosnál elhelyezett²² kislány története, viszont a tanévet már nem töltötte el ott, mivel a plébános – kérve a támogatás folyósításának beszüntetését – arról számolt be a szegedi, illetve ezután a pécsi tanfelügyeségnek, hogy a kislány szülei Kárászra (Baranya) költöztek, ahol magyar nyelvű iskolába járhat, így a karácsonyi szünet után már nem küldték vissza kislányt, hanem rövid ideig magántanító oktatta, márciustól pedig a kárászi iskolába iratkozott be.²³

Több elhelyezés mutatja azt is, hogy a szülők a legkülönbözőbb helyekre küldték gyermekeiket aszerint, kinek hol volt épp ismerőse, rokona, ahol magyar környezetben, magyar családnál elhelyezve tanulhatott a gyermek, így például Baranyából Dunaföldvárra (Tolna), Alsósegedre (Somogy), Tótkomlóra (Békés), Szegedre (Csongrád) is utaztak a gyermekek az ellátásadójukhoz.²⁴ Az ismerősök és rokonok mellett gyakori volt az is, hogy a tanításban közreműködő személyeknél, így például tanítónál, kántornál, plébánosnál helyezték el a gyermekeket. Sajnálatosan előfordult, hogy adott községben lett volna magyar tagozat, a tanítói állás betöltetlensége miatt azonban a szülők arra kényszerültek, hogy ők is gondoskodjanak gyermekük családon kívüli elhelyezéséről, noha alapvetően a községben kellett volna magyar oktatásnak működnie.²⁵

A családi elhelyezés és az internátus közötti átmenetként, ám még inkább előbbihez tartozóként értékelhető a következő eset: A szederkényi körjegyző leányát a németbólyi magyar tagozatba íratta be, ott zárdánál helyezte el, ehhez kérte a 35 pengő segélyt. Kérését azzal indokolta, hogy a zárda nem minősül internátusnak (ahova szintén beadhatná gyermekét), mivel ott más gyermekek nem laknak, csak apácák, akik szívességből fogadták be az ő lányát. A zárda apácai magyar tanítónők és óvónők, ezzel is alátámasztotta kérelmét, miszerint magyar nyelvű környezetben helyezi el lányát. Internátusba nem szeretné gyermekét adni, mert „önállóan öltözködni és fésülködni még nem tud.” Erre tekintettel szerette volna igénybe venni a 35 pengő segélyt, amelyet a

²¹ MNL BAML XIV. 70. 1527-III-39/1941.

²² MNL BAML XIV. 70. 1527-104/1941.

²³ MNL BAML XIV. 70. 115/1942, 44-III-20/1942.

²⁴ MNL BAML XIV. 70. 1527-III-17/1941, 1527-39/1941, 1527-III-25/1941, 1527-III-21/1941.

²⁵ Lásd például: MNL BAML XIV. 70. 1527-III-40/1941.

zárdának kért kiutalni lánya után. A tanfelügyelőség először elutasította a körjegyző kérelmét, arra hivatkozva, hogy az ellátási díj csupán családi elhelyezés esetén jár, azonban a körjegyző második kérésére már arról tájékoztatta, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium méltányolta a kérést, így kiutalható a díj a zárdának is, ezt követően a körjegyző külön köszönetet nyilvánított a „jóindulatu pártfogásukért” és ismét beküldte a zárda és maga részéről a szükséges nyilatkozatokat. Érdekességként megemlítendő, hogy ebben az esetben is található az állami 35 pengő támogatáson felüli hozzájárulás a szülők részéről, itt ez a zárda nyilatkozatából derül ki, amelyet a szokásos mintán felül a következőképpen egészítettek ki: „(...) magyar anyanyelvű tanköteles részére teljes ellátást adok – 60 P, azaz hatvan pengőért – megfelelő egészséges lakást, világítást, fűtést (...)”²⁶

2. 2. Internátusi elhelyezés

A családi elhelyezés mellett gyakori volt még az internátusi elhelyezés, ennek menetére láthatunk eseteket az alábbiakban. Baranyában internátusi elhelyezés Pécsen és Mohácson volt lehetséges. Amennyiben a gondviselő ilyen módon kívánt gondoskodni gyermeke magyar környezetben történő iskoláztatásáról, egy rövid nyilatkozatot kellett benyújtania annak megjelölésével, hogy Pécsen vagy Mohácson helyezné el gyermekét.²⁷

Az ivándárdai magyar anyanyelvű tankötelesek gondviselői úgy nyilatkoztak, hogy gyermekeiket nem tudják magyar jellegű községben családoknál elhelyezni. A községben alacsony a magyar tankötelesek száma, az 1941-1942. tanévben csupán 3 (összesen 12 a németekkel együtt), ezért az iskolaszék azzal a kéréssel fordult a tanfelügyelőséghez, hogy esetleg helyben oktathassák a magyarokat is. Hozzá tették, ha ez nem megoldható, akkor internátusban való elhelyezéssel kívánják gyermekük oktatását biztosítani. A köztes megoldás nem lett elfogadva, a tanfelügyelő arra kérte a plébánost, nyilatkoztassa a szülőket, hogy mohácsi vagy pécsi internátusba küldnék gyermekeiket. A szülők Mohácsot választották. Az egyik testvérpár apja azzal fordult a tanfelügyelőhöz, hogy cseléd ember, felesége beteg, így nem tudja rendesen ruhával és cipővel ellátni gyermekeit annak érdekében, hogy internátusba adhassa őket. Kérte a tanfelügyelőt, hogy biztosítsa róla, gyermekeit „*tetőtől talpig felruházzák és teljes ellátásban biztosítják*” és ebben az esetben „*készséggel teljesítem hazám iránti kötelességemet*”. A tanfelügyelő erre válaszul tájékoztatta, hogy a kérést, miszerint a tanfelügyelői hivatal ruháztassa fel gyermekeit, nem tárgyalhatja, hanem ebben az ügyben forduljon a község elöljáróságához. Hozzá tette azonban, hogy az internátusban való elhelyezés teljesen díjtalan, azt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium biztosítja, azzal, hogy a szülőknek gondoskodniuk kell gyermekeik ruházatáról.²⁸ A díjtalan internátusi elhelyezés mellett is komoly gondot okozott többeknek a ruháztatás, erről számolt be még például a káni szülők levele is.²⁹

Az internátusba való felvételt utólagosan kérte két gyermek szülői nevében az iskolaszéki elnök. Az egyik esetben német vezetéknévű családról volt szó, akik a nevük miatt tévedésből nem

²⁶ MNL BAML XIV. 70. 1527-105/1941.

²⁷ MNL BAML XIV. 70. 1527-4/1941, 1527-7/1941, 1527-33/1941, 1527-59/1941, 1527-86/1941, 1527-87/1941, 1527-96/1941, 1527-97/1941, 1527-98/1941, 1527-104/1941.

²⁸ MNL BAML XIV. 70. 1527-5/1941.

²⁹ MNL BAML XIV. 70. 1527-36/1941.

lettek korábban megkeresve a magyar tagozat ügyében, mert a tanító, aki tudhatott volna a magyar anyanyelvről, éppen egy német tanítói tanfolyamon tartózkodott a magyar anyanyelvűek összeírása idején. A kisjakabfalvai iskolaszéki elnök előadta, hogy a fiú jobban beszéli a magyar nyelvet, mint a németet amellet, hogy egyébként is magyar anyanyelvűnek vallják magukat. A villányi plébános mint iskolaszéki elnök kérte egy másik kisjakabfalvi gyermek felvételét a mohácsi vagy a pécsi internátusba. A szintén német hangzású nevű apa a plébános elmondása szerint teljesen magyar érzésű ember, aki fiából is magyar embert akar nevelni és szeretné, ha továbbtanulhatna, ezért is szükséges lenne számára a nyelvgyakorlás magyar környezetben. Hozzátette, hogy a magyar anyanyelvűség bizonyossága például az is, hogy a fiú korábban a vallástant is magyarul tanulta. Az utóbbi család szintén lemaradt a jelentkezésről a magyar anyanyelvűek összeíráskor.³⁰ A villányi plébános egy villánykövesdi kislány esetében is arról számolt be, hogy a németes hangzású családnév és a tanító távolléte miatt lemaradt a jelentkezésről, de őt is a magyar anyanyelvűek közé kellett volna sorolni; a lány apja ennek megfelelően kérte a pécsi internátusba való felvételét, illetve – amennyiben az nem lehetséges – igény tartana a 35 pengő díjra, hogy Pécssett rokonnál helyezze el. Az édesapa indoka a következő volt: „*magam magyar anyanyelvű iparos vagyok, szeretném, ha kislányom magyar iskolába járna és magyar anya válna belőle.*”³¹ Mindezen esetek hűen tükrözik a korszellemet a nemzeti nevelés vonatkozásában.

Az internátusi elhelyezésre – a magyar nyelvű nevelés melletti hazafias érdeken felül – igen változatos indokok állnak rendelkezésünkre, így például a lapáncsai plébános a magyar tanköteles gyermekek magyar nyelvű beiskolázására vonatkozó jelentésében egy tanulóval kapcsolatban arra hivatkozva támogatta az internátusi elhelyezést, hogy a gyermek „*zsilált családi körülmények között van*”; ez alatt azt értette a plébános, hogy a leány anyja elvált és vadházasságban él egy új férfival, nekik a gyermek otthon „*útban van s nincs is hová tenni*”. Később a plébános arról tájékoztatta a tanfelügyelőt, hogy elköltöztek a községből olyan helyre, ahol van magyar iskola.³²

Az internátusok szervezési és építési munkálatai elhúzódtak, a kérvényeket az ottani elhelyezésre leadták a tanév kezdetén, azonban a gyermekek behívása nem történt meg ekkorra. Erre tekintettel Magyar tanfelügyelő felkérte az érintett iskolai hatóságokat, hogy azok tájékoztassák a szülőket, gondviselőket a helyzetről, az internátusokba beutalt gyermekek gondviselői gyermeküket ideiglenesen abba az iskolába járassák, ahova eddig, amíg az internátusok megkezdik működésüket. Hozzátette azt is, hogy „*szíveskedjék intézkedni, hogy a nem magyar oktatási nyelvű iskola tanítója – amennyiben erre idő és mód van – a pár hónapban külön is foglalkoztassa a magyar anyanyelvű gyermekeket.*”³³ A megvalósulásra láthatunk támogató és ellentétes példákat is. A baranyaszentgyörgyi plébános válaszából következtethetünk arra, hogy a tanfelügyelő által megfogalmazott átmeneti oktatás megvalósult. A helyi szülők gyermekeiket mind a pécsi internátusban szerették volna elhelyezni.³⁴ A plébános tájékoztatta a tanfelügyelőt, hogy a baranyaszentgyörgyi római katolikus, nem magyar tanítási nyelvű iskolába a tanév kezdetétől járnak rendszeresen a magyar gyermekek is, ahol külön magyar oktatásban részesülnek. Egyben azzal a kéréssel fordult a tanfelügyelőhöz, hogy

³⁰ MNL BAML XIV. 70. 1527-7/1941, 1527-21/1941.

³¹ MNL BAML XIV. 70. 1527-21/1941, 547/1941, 568/1941.

³² MNL BAML XIV. 70. 419/1941.

³³ MNL BAML XIV. 70. 1527/1941.

³⁴ MNL BAML XIV. 70. 1527-26/1941.

a tanító részéről ideiglenesen tekintsen el a heti óraterv készítésétől a sok munkájára tekintettel, „mert a magyar nyelvű gyermekek külön oktatását e nélkül is lelkiismeretesen végzi. Nevezett tanító eddigi munkája és érzelmi beáallitottsága ezt valóban igazolja.”³⁵ Ezzel szemben Somberekről egy édesanya arról panaszkodott, hogy gyermekét szeretné magyar nyelvű környezetben taníttatni, de egyelőre kénytelen a helyi német iskolába járatni – mert a mohácsi internátusból „sajnos semmi sem lett” –, ahol „magyarul egyáltalán nem foglalkoznak vele, így a gyermeknek csak szenvedés reggel 1/2 9-től d.u. 4-ig ott ülni és egy szót sem ért az egész tanításból.” Kifejezte aggodalmát azért is, hogy messziről kell bejárnia a gyermeknek rossz időben is a német tanításért, amelynek így az édesanya nem látja értelmét, majd hozzátette azt is, hogy „inkább veszítsen egy évet, mint hogy német szellemben neveljék”.³⁶ Utóbbi kifogásban érezhetünk túlzott nacionalizmust is, ami a korszakban igen divatos volt, ugyanakkor a németbarát irányultságú politika ismeretében mégis érdekes, hogy a levéltári dokumentumok azt mutatják, hogy általában e két irány – a hangsúlyozott nemzeti érzés és a németbarát irányultság – együtt jelentkezett.

2. 3. A szülők indítványai harmadik megoldásra

A szülők, gondviselők több alkalommal hangoztatták elégedetlenségüket a lehetőségeikkel kapcsolatban, így – amellet, hogy kivétel nélkül kifejezték a magyar nevelés iránti elkötelezettségüket, a rendelkezésekkel való hazafias egyetértésüket – panaszt fogalmaztak meg a családon kívüli elhelyezés minden formájával szemben. Többekben felmerült, hogy az ellátás díján magántanítót vagy rendes tanítót alkalmazhatnának a helyi iskolában, ha több gyermek családjának járó elhelyezés díját összesítve erre fordíthatnák. A probléma itt azzal volt, hogy a rendelet a magyar nyelvű környezetben való elhelyezést helyezte előtérbe, nem volt elegendő a magyar nyelvű oktatás önmagában, ennek megfelelően az ilyen kéréseket rendre elvetették.

A mágocsi iskolaszéki elnök beszámolt a tanfelügyelőnek a helyi magyar szülők méltatlankodásáról. Felhívta a szülőket, nyilatkozzanak, hogyan kívánják gyermekeik magyar nyelvű tanítását biztosítani, mire egyhangúan azt felelték, hogy sem internátusban, sem magyar jellegű más községben nem akarják elhelyezni őket családon kívül, hanem kérik, hogy bármi egyéb módon tegyék lehetővé, hogy gyermekeik Mágocs-kispusztán tanulhassanak. 11 tanköteles gyermekről volt szó, így felhozták indokkét a magas állami költségeket máshol való elhelyezésük esetén, amelyből – indoklásuk szerint – akár egy magyar tanítót is kaphatna a község. Felháborodásukat az is táplálta, hogy a községben a német tagozat úgy került felállításra, hogy a 11 magyar gyermekkel szemben csupán 15 német anyanyelvű gyermek volt, így a szülők álláspontja szerint „ők is kérhetik ugyanazon jogokat saját gyermekeik érdekében”. A főjegyző végül hozzátette, hogy a rendelkezés nagy elkeseredést szült a magyar szülők körében.³⁷

Sombereken a plébános szintén leírta, hogy „a szülők általában vonakodnak gyermekeiket internátusba adni, és sokkal inkább azt kívánják, hogy a tanító külön órázás révén tanítsa helyben a gyermekeiket.” Az egyik édesanya kijelentette, hogy „internátusba nem adhatja gyermekeit, de privát helyre

³⁵ MNL BAML XIV. 70. 351/1941.

³⁶ MNL BAML XIV. 70. 1527-69/1941.

³⁷ MNL BAML XIV. 70. 1527-41/1941.

sem, egyáltalában nem akarja, hogy Sombereket elhagyják, azaz a szülői házat. Azt kéri és akarja, hogy járjanak a német nyelvű iskolába, németül ők értenek, de ő valamelyik tanító vagy tanítónő révén akarja őket otthon magyar nyelven oktatni és gyermekeinek magyar nyelvű taníttatását így biztosítani. Más tartalmú nyilatkozatot nem hajlandó aláírni.” A három gyermek édesapja ekkor katonai szolgálatot teljesített, emiatt az anya volt jogosult nyilatkozni.³⁸

A palotabozsoki iskolaszék elnöke arról számolt be a tanfelügyelőnek, hogy az egyik édesapa nem szeretné sem internátusban, sem családnál elhelyezni gyermekét, hanem a palotabozsoki iskolába járatná tovább, és kéri, hogy *„külön foglalkozással sajátíthassa el a szükséges magyar ismereteket és erről év végén külön vizsgát tehesen.”* Az indokok között felhozta, hogy a 9 éves gyermek már segítségére van a ház és aprójóság őrzése körül. Az iskolaszéki elnök hozzáfűzte ehhez, hogy *„a 100%-ban német nyelvű iskolaszéki tagok a szülőnek ezen kérelmét helyeslik és támogatják. Alulírott iskolaszéki elnök nem lázthatom nevezett szülőt a rendelettel való szembehehelyezkedésre, belátom a rendelet nemzetmentő célját, mégis kérem a kérdésnek bölcs megoldását, hogy mindkét kívánságnak eleget tehesünk.”* A kérelem nem lett elfogadva, az édesapa végül úgy nyilatkozott, hogy a szomszédos Véméndre fogja járatni gyermekét, külön elhelyezés nélkül.³⁹

Az előző esetekhez hasonlóan a püspöknádasdi plébános leírta a tanfelügyelőnek még a tanév kezdete előtt, hogy a magyar anyanyelvű iskolakötelesek szüleit összehívta, nyilatkozzanak arra vonatkozólag, hogy gyermekeiknek tisztán magyar nyelven leendő oktatását magyar községben családi elhelyezés vagy internátusban való elhelyezés útján kívánják-e biztosítani. A szülők szerint mindkét féle elhelyezés sok nehézséggel jár, gyermekeiket nem szívesen adják ki a családból, mert leánygyermek, még fiatalok is, és *„amit az édesanya ad a gyermeknek, azt sehol nem adják meg.”* A szülők itt is megtették azt az indítványt, hogy a hat gyermek után családi elhelyezés esetén járó térítés összegéből alkalmazhatnának egy tanítónőt, *„így a gyermekek a családban is maradnának és magyar oktatásban is részesülnének”.* A tanfelügyelő erre való válaszában tájékoztatta a plébánost, hogy a gondviselők megnyugtató magánjellegű körlevelet küldött személyre szólóan az érintetteknek, majd azzal folytatta *„ezúton kérem, hogy a nép előtt újszerű megoldási nehéz beiskolázási munkában a fenti levél érvei és gondolatai alapján szíveskedjék támogatni hivatalomat s az aggályoskodó szülőket megnyugtani. Hiszem, hogy szíves közbenjárása megbozza az eredményt és a kért nyilatkozatok mihamarabb beérkeznek hivatalomba. A szülők indítványát – mely szerint az állam által kilitásba helyezett 35 P eltartási költségen ttonót fogadnának gyermekeik magyar oktatására – nem vehetem érdemi tárgyalás alá. Ez a megoldásmód a VKM úr 25.360/1941 sz. rendeletének feltételeivel és szándékaival ellentétes lenne, ugyanis hivatkozott rendelet magyar környezetben kívánja biztosítani a magyar tankötelesek anyanyelvi oktatását.”*⁴⁰

3. Összegzés

A tanfelügyelő által idézett szöveg is mutatja a megvalósítás nehézségeit, ezzel együtt megállapítható, hogy a szórvány magyar tankötelesek iskoláztatása az 1941-1942. tanévben különös szervezőmunkálatot igényelt mind a tanfelügyelőség, mind a szülők, gondviselők részéről. A

³⁸ MNL BAML XIV. 70. 1527-57/1941.

³⁹ MNL BAML XIV. 70. 1527-III-49/1941.

⁴⁰ MNL BAML XIV. 70. 1527-104/1941.

kiindulási alap az volt, hogy a nemzetiségek nyomására ekkor bevezették a teljes anyanyelvi oktatást, amely a község többségi lakosságához igazodóan lett kialakítva. Ez sok helyen ahhoz vezetett, hogy a magyar tagozat megszűnt, mivel nem volt adott esetben elegendő létszámú – 20 főnél már lehetett kérni a magyar tagozatot – magyar anyanyelvű gyermek, ugyanakkor azok, akik magyar származásúak voltak, nemzetnevelési szempontból nem is járhattak máshova, mint magyar iskolába. Ennek biztosítására kellett a nem magyar környezetben élő magyar gyermekeket családjukból kivenni és internátusban vagy magyar környezetben lakó ismerős illetve rokon családnál elhelyezni. Több szülő kereste fel közvetlenül vagy az iskolaszékeken keresztül azzal a panasszal a tanfelügyelőséget, hogy sem internátusban, sem más családnál nem akarják elhelyezni gyermekeiket. Ennek számos oka lehetett, például megjelent egyrészt az, hogy érzelmi alapon nem akarták kiadni a gyermekeket családból, akár a háborús helyzetre tekintettel, akár egyszerűen féltésből; másrészt anyagi indokok is állhattak a háttérben, mert nem tudtak a gyermeknek ruhát biztosítani, vagy szükség volt a gyermek munkavégzésére a családi gazdaságban.

A szülői felvetésekre a tanfelügyelő sablonválaszlevelet készített, amelyben összegezte a felmerült problémákat, körülményeket, valamint a jogalkotói szándékot is, mindez összefoglalja a tanév szervezési munkálatainak problémáit és eredményeit: *„A valóságot és az előálló új helyzetet okosan felismerő szülők legtöbbször a Pécsen, Mohácson létesítendő tanuló otthonba kérte gondviseltje felvételét. A szülők más része a családi elhelyezés módját választotta, /főleg rokon családnál kívánják elhelyezni gyermekeiket/. Örömmel tapasztaltam, hogy a szülők megértették és eleget tettek országunk sorsa és jobb jövője érdekében kiadott miniszteri rendeletnek. (...) De azáltal már nem érthetek egyet, hogy azok, akik nem látják kellőképp a miniszter ur szándékát, tiltakozzanak olyasmiről, amit nem ismernek. Ezek a szülők tájékozatlanságukban és nyilván nem rosszakarattal tévedésükben bizalmatlanok a jószándékkal szemben, és nem gondolnak arra, hogy ennek a meggyarapodott országnak felelős vezetői vannak, akiknek a sok ezer magyar gyermek sorsa iránti féltésen kívül, intézkedésükért nemzeti és történelmi felelősséggel tartoznak az ország népei előtt. Ezért nem érthetem meg egyes szülők szabadságát, mert a szülők tiltakozásukkal elébe vágta, de meg nem értették ennek az egész országunk életében nagyjelentőségű rendelkezéseknek tulajdonképeni okát és célját. (...) Ez alkalommal nem sorolhatom fel mindazokat az előnyöket, melyeket a magyar állam súlyos anyagi áldozatokkal járó tanuló-otthonban kap az oda felvételt kérő magyar gyermek, de bizonyos, hogy a gyermek kifogástalan ellátásban részesül, és hivatásos tanító-nevelők gondoskodnak testi és lelki fejlődéséről és állandó orvosi felügyelet alatt lesznek a gyermekek. (...) nem kell félniük a szülőknek, hogy a kisebb gyermek anyai szeretet és gondoskodás nélkül marad. (...) Ismétlem az állambatalom nem akarja a szülőt gyermeket egymástól elidegeníteni vagy elszakítani, a szülők bármikor felkereshetik az otthonban gyermekeiket, meggyőződhetnek azok ellátásáról, és ha úgy találják, hogy gyermekeiket megfelelőbb helyen tudják elhelyezni, ebben senki sem akadályozza meg őket. Egyben azt is szíves tudomásukra adom a kedves szülőknek, hogy a miniszter ur a tanuló-otthonban nevelődő növendékek közül a kiváló tehetségeket középiskolába államköltségen tovább taníttatja. (...) Végül arra kérem, hogy elhatározását tisztán gyermekének sorsa iránti előrelátása, és hazája iránti kötelességtudata irányítsa.”⁴¹*

⁴¹ MNL BAML XIV. 70. 1527/1941.

Felhasznált irodalom és források

1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról.
- A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. év 25.370. számú rendelete, a nem magyar anyanyelvű gyermekek népiskolai oktatásáról
- A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 25.360. számú rendelete, a magyar anyanyelvű gyermekek iskoláztatásáról
- FÜZES Miklós: A nemzetiségi oktatás szervezési problémái a baranyai népiskolákban az 1923/24 - 1943/44 tanévekben. In: SZITA László (szerk.): Baranyai helytörténetírás. Pécs 1979, 384–440.
- Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BAML) XIV. 70. Balázs Ferenc VKM nemzetiségi iskolaügyi referens irathagyatéka: 1527-2/1941, 2245/1941, 1527-5/1941, 1527-7/1941, 1527-8/1941, 1527-4/1941, 1527-11-12-9/1941, 1527-13/1941, 1527-14/1941, 1527-18/1941, 1527-19/1941, 1527-21/1941, 1527-23/1941, 1527-24/1941, 1527-27/1941, 1527-30/1941, 1527-33/1941, 1527-34/1941, 1527-36/1941, 1527-37/1941, 1527-38/1941, 1527-39/1941, 1527-41/1941, 1527-49/1941, 1527-52/1941, 1527-56/1941, 1527-57/1941, 1527-58/1941, 1527-59/1941, 1527-60/1941, 1527-61/1941, 1527-65/1941, 1527-68/1941, 1527-78/1941, 1527-79/1941, 1527-80/1941, 1527-81/1941, 1527-82/1941, 1527-106/1941, 1527-12-13/1941, 1527-III-17/1941, 1527-III-18/1941, 1527-III-25/1941, 1527-III-21/1941, 1527-14-26/1941, 1527-27-24/1941, 1527-32/1941, 1527-27-87/1941, 1527-22/1941, 1527-III-41/1941, 1527-III-42-1941, 1527-III-43/1941, 1527-III-44/1941, 1527-III-45/1941, 1527-III-46/1941, 1527-III-47/1941, 44-III-21-29-39/1942, 110-1/1942, 80.125/1944, 464/1942, 1527-III-38/1941, 438/1943, 3979/1943, 1527-242/1941, 1527-32-33/1941, 1527-104/1941, 1527-III-39/1941, 115/1942, 44-III-20/1942, 1527-III-40/1941, 1527-105/1941, 1527-86/1941, 1527-87/1941, 1527-96/1941, 1527-97/1941, 1527-98/1941, 547/1941, 568/1941, 419/1941, 1527/1941, 1527-26/1941, 351/1941, 1527-69/1941, 1527-III-49/1941.
- NIKLAJ Patrícia Dominika: A kisebbségi iskolaügy Balázs Ferenc tevékenysége alapján 1938–1944 között. DíkÉ 2020/2. sz. 81–107.
- NIKLAJ Patrícia Dominika: Die Volksunterrichtspolitik von Bálint Hóman und die Schulgründungen im Komitat Baranya zwischen 1932 und 1942. Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs 2020/2. sz. 249–259.
- NIKLAJ Patrícia Dominika: Magyar kultúrpolitika. Közoktatásügyi igazgatás Baranyában (1933–1945). DíkÉ 2019/2. sz. 86–99.
- SZITA László: A magyarországi németiség iskolaügyének alakulása a Délkelet-Dunántúlon 1938–1944. In: SZITA László (szerk.): Baranyai helytörténetírás. Pécs 1983, 441–556.